

Amsterdamse arbeiders in 1955:

een participerende waarneming

Geert Hofstede*

Inleiding

De studie van sociale systemen via participerende waarneming krijgt de laatste tijd nieuwe aandacht, als bijdrage tot de ontwikkeling van een "anthropologie van de industriële samenleving" (Bovenkerk en Brunt, 1976). Men herkent dat deze oudste van alle onderzoeksmethoden inzichten geeft in de realiteit als "geheel" die bij meer analytische technieken ontbreken. De participerende waarneming was in Nederland populair in de jaren van de Amsterdamse sociografische school omstreeks 1930. In "De rafelrand van Amsterdam" hebben Bovenkerk en Brunt (1977) een aantal klassieken uit deze periode opnieuw toegankelijk gemaakt, waaronder twee - van Dijkhuis en Huberts - die op participerende waarneming berusten. In dezelfde geest is het hieronder volgende artikel, dat uit 1955 dateert en nooit eerder is gepubliceerd.

Vier maanden, van maart tot juli 1955, werkte ik als halfgeschoold bankwerker bij de Mercedes Snelpersenfabriek in Amsterdam-Noord; daarna nog een maand als ongeschoold tabaksbewerker bij de Batco sigarettenfabriek op het Prinseneiland. Deze participatie had geen wetenschappelijke pretentie. Ik had een Delfts diploma van werktuigkundig ingenieur, en daarvoor M.T.S. (wat nu H.T.S. heet); in het kader van die studies had ik anderhalf jaar industriële praktijk, maar ik vond dat ik toch onvoldoende het leven van de gewone man gedeeld had. Mijn bedoeling was (schreef ik in 1955) "de bedrijfssamenleving van onder af te leren kennen, zonder de sociale voorsprong van een volon-

* Geert Hofstede is Professor of Organizational Behaviour, European Institute for Advanced Studies in Management, Brussel.

tair, en te trachten meer begrip te krijgen voor de dingen, die voor een arbeider belangrijk en onbelangrijk zijn". In een voorbereidend gesprek had Professor Dr. F. Van Heek (auteur van een van de studies in "De rafelrand") mij aangemoedigd in mijn plannen en me attent gemaakt op Dijkhuis' scriptie "Vijftig dagen in een Jordaans kosthuis" (nu ook in "De rafelrand") waar ik me zeer door heb laten inspireren.

Het volgende verslag heb ik destijds als uittreksel uit mijn dagboek voor Professor Van Heek neergeschreven. Ik verwachtte niet dat iemand het zou willen publiceren. Evenmin als Monsieur Jourdain van Molière wist dat hij proza sprak, wist ik toen dat ik anthropologie van de industriële samenleving bedreef. Pas twaalf jaar later promoveerde ik zelf in de sociale wetenschappen. Deze oude studie kan nu om twee redenen interessant zijn. In de eerste plaats als cultuurschets van het Amsterdamse arbeidersleven uit de jaren vijftig. In de tweede plaats als illustratie van de mogelijkheden en grenzen van de participerende waarneming als onderzoeksmethode.

Introductie bij het bedrijf

Het Amsterdamse Arbeidsbureau was bereid mee te werken en zocht een geschikt bedrijf voor mij uit, middelgroot, niet modelgeorganiseerd, met vrij veel verloop, zodat mijn komst niet in het minst zou opvallen. Directie en bedrijfsleider waren van mijn ware identiteit op de hoogte, maar hebben er voor gewaakt dat deze niet op lager niveau bekend werd, wat blijkens informatie-achteraf ook niet gebeurd is. Slechts tweemaal gedurende de gehele periode heb ik telefonisch contact met de bedrijfsleider gehad; ontmoet had ik hem in het geheel niet, wat bijna onaangename gevolgen heeft gehad, omdat ik een ander voor hem aanzag en me bijna versprak.

Ter voorbereiding werkte ik drie weken als volontair-bankwerker in Hengelo, om mijn handvaardigheid enigszins op peil te brengen. Dit bood tevens een goede gelegenheid om mijn fictieve arbeidsverleden in Hengelo te plaatsen. Ik gold voor een gewezen kantoorbediende, wien het kantoorwerk niet

beviel; na mijn militaire diensttijd had ik bijgetekend om een opleiding te kunnen volgen tot geschutshersteller, zo had ik de beginselen van het metaalvak geleerd (de dienst bleek later een belangrijk aanknopingspunt in de gesprekken met jongere arbeiders te zijn). Ik was echter afgekeurd en daarna in de fabriek in Hengelo gaan werken, had pas anderhalf jaar fabriekservaring. Nu, in verband met de verkering in Amsterdam, had ik hier werk gezocht. Uit Hengelo beschikte ik over een rentekaart en de introductie via het Arbeidsbureau geschiedde volkomen logisch. Op een maandagmorgen meldde ik me, overall onder de arm, om half acht bij de fabriekspoort. De vaderlijk-alwetende portier gaf me over aan een baas die me weer bij mijn voorman bracht. Mijn entree baarde weinig opzien. Ik kreeg een bon voor gereedschap en om 9 uur stond ik aan het werk. Niemand had me verteld wat de fabriek eigenlijk produceerde. Pas later moest ik op kantoor komen voor mijn papieren.

De machinefabriek

Een machinefabriek ten noorden van het IJ, vóór de oorlog een klein zaakje, nu tot een modern, middelgroot bedrijf uitgegroeid. Deze snelle opkomst heeft vooral in sociaal opzicht moeilijkheden opgeroepen, die nog niet zijn overwonnen. Behalve een zeer kleine kern van oudgedienden is het personeel slechts één of enkele jaren, of nog korter, in dienst van de fabriek, en voelt zich weinig verbonden aan de zaak, er is veel verloop. Conflicten tussen leiding en personeel, ook tussen leiding en lager kader, komen regelmatig voor. Bovendien had het bedrijf toen ik kwam juist een aantal moeilijkheden met de E.V.C. (Eenheidsvakcentrale) achter de rug.

Ondanks dit alles ligt het werktempo hoog, hoewel de gebruikte prestatietarieven zeer gebrekkig zijn. Voor zover ik het kon beoordelen werd er harder gewerkt dan in Hengelo, het oponthoud bij begin en einde van de werktijd bijvoorbeeld was heel gering, men werkte "van fluit tot fluit". Men verklaarde in de fabriek dat de Amsterdammers altijd harder werken, maar ook een Amsterdammer, die

eerst bij de Amsterdamse Droogdok Mij. gewerkt had, verzuchtte dat hij nog nooit zo hard had moeten aanpakken! Ten dele is het hoge arbeidstempo misschien te verklaren uit het scherpe toezicht van het kader - praten, op de bank zitten of eten tijdens het werk bezorgde je al gauw een vermaning -, maar een belangrijker reden is waarschijnlijk dat door de frequente personeelwisselingen de informele organisatie zwak was, en een "langzaam-aan"-traditie, informele afkeuring van te grote ijver, niet bestond.

De leiding van de fabriek kan misschien gekarakteriseerd worden als overwegend commercieel ingesteld. Er wordt behoorlijk betaald, maar ik meende enige verwondering, zelfs verontwaardiging, op te merken dat niet alles van de mensen, in het bijzonder niet een gevoel van binding aan het bedrijf, voor geld te koop is. Deze instelling in de hogere regionen werkt stellig de onder de arbeiders gangbare, negatieve houding ten opzichte van de fabriek in de hand. Men voelt zich alleen financieel gebonden en tracht zo veel mogelijk ervan te halen, het bedrijfsbelang is de zaak van de baas. De geringe band tussen de arbeiders onderling lijkt me mede van deze instelling een gevolg. Overigens komt hier wel verbetering in. Bedrijfsleiding en arbeiderskern hadden al eens gedacht een personeelsvereniging op te richten, maar er was geen animo voor geweest; juist in mijn werkperiode kwam deze vereniging er wél, danzij een initiatief uit de mensen zelf.

De mensen

Mijn werkploeg: daar is allereerst voorman *Jaap*, een wat gedrongen figuur, tussen 30 en 40 jaar, ziet er ouder uit dan hij is. Eén van de weinigen van vóór de oorlog. Houdt een vrij streng toezicht, al is het met een houding van "anders krijg ik last met de baas". In de oorlog is hij fout geweest. Toch is het geen kwaai vent. Men zegt dat hij met een stofjas aan zou kunnen lopen maar dat hij prefereert om een overall te dragen en mee te werken, een soort kameraadschapsideaal dat ook wel te rijmen is met zijn verleden. Zijn vrouw is bij hem weggelopen, hij woont nu met een ander.

Tegenover me aan de bank staan *Willem* en *Frits*. Willem is een "boer", hij komt uit Hoogeveen en is zijn loopbaan begonnen als boerenknecht, later via een garage in het metaalvak terechtgekomen en toen naar Amsterdam getrokken. Hij woont nu in Tuindorp Oostzaan en heeft een vrouw en twee jongens. Hij is 39 jaar, een magere vent, soms wat sjagrijnig - hij is maagpatiënt - maar toch ook een sappig verteller voor mensen die zijn taaltje verstaan kunnen. Een van mijn betere vrienden. Frits is twintig, een onopvallende jongen, afgekeurd voor militaire dienst op zijn ogen. Zijn bril geeft hem het uiterlijk van een kantoorklerk.

Een aparte figuur is *ome Ko*, een echte oude Jordaner, al woont hij nu in Noord. Hij is gepensionneerd gemeentewerkman, 65 jaar, en verdient er bij om zijn kleindochter te kunnen opvoeden die bij hem en zijn vrouw in huis is. Een korte, stevig gebouwde, gemoedelijke man. Hij kan geweldig vloeken.

Joost en *Bertus* werken meestal samen. Joost is begin dertig en al tien jaar getrouwd, met drie leuke kinderen van 7, 8 en 9 jaar, die hem vaak komen afhalen van de fabriek, hij woont er vlak bij. Een net, wat nerveus gezicht. Stam uit een oud SDAP-milieu, heeft in de AJC gezeten en leest "Het Vrije Volk", al is hij nu geen partijman meer, hij doet erg nuchter over de politiek. Degene met wie ik het meeste contact heb; ik vertoon me hier tenslotte als ongewoon netjes, Joost is ook een opvallend nette figuur. Door Joost leer ik ook Bertus beter kennen, die eerst onvriendelijk leek. Hij loopt tegen de 50 en heeft pas al zijn tanden laten trekken, terwijl het kunstgebit er nog niet is of hem te veel hindert; dit maakt zijn gezicht oud en armoedig. Hij heeft in de crisistijd in Duitsland gewerkt voor de oorlogsindustrie, dat schijnt toen méér voorgekomen te zijn. Zijn vrouw is nu veel ziek, een bron van zorg. Bertus is de autoriteit van de ploeg als het om tariefkwesties gaat, bijvoorbeeld hoeveel percent je mag maken zonder het tarief "kapot te maken".

Koos is kort vóór mij gekomen. Hij komt van Werkspoor, en heeft daarvóór ook al vele bazen gehad; zijn eigenwijze aard is daaraan waarschijnlijk

niet vreemd. Bij Werkspoor is hij ontslagen omdat hij, ziek thuisgebleven, door de contrôledokter aangetroffen werd terwijl hij zijn vrouw in de huishouding hielp. Koos is 36, maar ziet er tien jaar jonger uit. Na een zesjarig huwelijk moet hij nu voor het eerst vader worden, hij doet er erg gewichtig mee. Zijn vrouw en hij doen aan algemene ontwikkeling, zij heeft op kantoor gewerkt. In de ploeg is Koos niet erg gezien, vooral Willem, die zelf ook nogal eigenwijs is, heeft de pest aan hem, en steekt zijn mening niet onder stoelen of banken.

Met *Ap* en *Kees* heb ik het minst te maken. Het zijn kameraden, midden twintig, allebei in Indië geweest als soldaat en nu getrouwd. Kees heeft pas een half jaar in de ziektewet gelopen met pleuris en werkt een tijd lang voor halve dagen. Hij heeft een dochtertje en woont in Slotermeer, in het nieuwe West. *Ap* is een jongere broer van voorman *Jaap*, maar lijkt weinig op hem. Deze twee zingen vaak de nieuwste Amerikaanse liedjes in een heel behoorlijk Engels, hoewel ze niet begrijpen wat ze zingen.

Met uitzondering van Willem heeft, voor zover ik heb kunnen nagaan, de hele ploeg ambachtsschool gehad.

De houding tegenover het werk

"Het is hier allemaal van dat sikkeneurige bankwerk", introduceert *Jaap* me. Hier honderd keer een braampje weghalen, daar zestig gaatjes tappen. Er is dan ook geen groot vakmanschap voor nodig, en het zijn zeker niet de beste vaklui waaruit de ploeg bestaat. Een enkele keer loopt er eens wat beter werk tussendoor, en dat wordt zo'n beetje verdeeld, om "as we nou zien dat je wat ken bankwerken", krijg je er ook van.

Willem heeft van het betere werk. Hij doet al maanden hetzelfde, haaks vijlen van een ingewikkeld werkstuk, dat ze hier niet op de machine kunnen bewerken. Hij heeft schik in zijn werk en komt er spontaan voor uit: "het mooiste bankwerk van de hele fabriek". Hoe subjectief zo'n oordeel is, blijkt als er een "nieuwe" komt die aan hetzelfde

werk gezet wordt en na een dag wegloopt omdat hij "het grootste rotwerk van de hele fabriek" gekregen heeft. Deze laatste man was overigens een ras-kankeraar, een type dat nimmer ergens arbeidsvreugde zal vinden. "Ga liever op kantoor zitten, daar word je niet moe", ried hij mij aan. Wat Willem betreft, ik heb in Hengelo ook menen op te merken dat geschoolden, die vroeger ongeschoold waren en dus promotie gemaakt hebben, beter over hun werk denken dan mensen, die op de ambachtsschool zijn geweest. Of komt het, doordat hij een agrariër is en daardoor anders geaard dan de snel kankerende Amsterdammers? In elk geval is hij de enige, die zich uit zichzelf positief over zijn werk heeft uitgelaten. Voorman Jaap houdt ook wel van zijn werk. Hij heeft de machines die nu in serie geproduceerd worden, zelf helpen ontwikkelen, en de enige keer dat hij iets persoonlijk tegen me gezegd heeft, was toen we langs een compleet-gemonteerde machine liepen, en hij vol trots vertelde, dat hij die wel slapend in elkaar zou kunnen zetten. En nu heeft hij ten slotte zijn verantwoordelijkheid als voorman. Joost is ook tevreden, maar om een heel andere reden. Hij is wel op de Ambachtsschool geweest, maar heeft na de oorlog acht jaar als bioscoopportier gewerkt, waarbij hij vier keer per dag met de pont op en neer moest - hij heeft een huisje in Noord - en nooit vóór middernacht thuis was. Nu zit hij vlak bij zijn werk, en leeft regelmatig. Financieel schijnt het ook geen achteruitgang te zijn, al wordt hij, net als ik, betaald als "ge-oefende", en werkt hij drie avonden in de week, het maximum, over om voor voldoende huishoudgeld te zorgen. Het is dus niet zozeer het werk zelf, als wel de broodwinning die hij waardeert, maar hij kankert niet, slaat zich door de rotkarweitjes heen en toont zich tevreden als hij wat beters krijgt.

De anderen hebben niet veel goede woorden voor het werk, al geloof ik niet, dat de werkelijkheid van hun gevoelens even negatief is als hun woorden: het is nu eenmaal gewoonte om op het werk te schelden. Bertus, als hij naar mijn arbeidsverleden gevraagd heeft, en ik mijn gefingeerde historie verteld heb: "Och ja, ik begrijp het wel, als het niet nodig

was stond je hier niet, een mens moet toch leven, we moeten allemaal!" Als je geld hebt werk je niet, en dat deze stelling met de praktijk in strijd is wil men niet zien; wat de directie bijvoorbeeld doet is geen werken, "die mensen leven zonder zorgen" (ze zien er inderdaad gezond uit), "maar aan ons soort mensen kun je na hun 40ste wel zien dat ze gewerkt hebben!"

Voor een vervelend karwei dat vaak voorkomt bedenk ik een hulpgereedschapje, zoals er bij ons werk meer gebruikt worden, en waardoor het sneller, plezieriger en beter zal gaan. Ik vertel het aan Joost, die technisch geïnteresseerd is, er wel wat in ziet en Bertus er bijhaalt om het van de praktische kant te belichten. Bertus' commentaar is ongeveer aldus: "Als het ongeprijsd werk is, moet je wachten tot het tarief is vastgesteld. Zodra er tijd voor staat, kun je hulpmiddeltjes maken om er meer aan te verdienen, maar houd ze voor jezelf en zorg dat het bedrijfsbureau ze niet ziet, anders gaan ze de tijd weer snijden". Ik antwoord, dat de tijd voor dit soort werk veel te kort is, zodat het tarief vermoedelijk al gebaseerd is op het gebruik van een hulpmiddel. Bertus: "Zeg dat nooit op het kantoor, want dan kijken ze het na, en als ze er niets over vinden in de boeken, kun je nog ontslagen worden wegens leugens". Als moraal geeft hij, dat ik me vooral niet te druk moet maken over verbetering van werkmethoden, daar ben ik niet voor, maar "al die bazen die honderdvijftig gulden in de week verdienen" (dat zei hij wel tweemaal). Bertus ziet het dus alleen uit een oogpunt van eigen dienste. Joost is ook nog gevoelig voor de technische bekoring om zo iets uit te vinden; hij is een knutselaar. Het belang van het bedrijf of de kwaliteit van het produkt als argument, heb ik nooit horen noemen. Het behoeft nauwelijks vermeld te worden, dat de ideeënbus in deze fabriek kwijnt. Men stopt er oude kranten in.

Aan Morsink, een bankwerker uit een andere ploeg, vraag ik eens wat hij van zijn werk denkt. Hij is niet erg tevreden, en geeft als reden niet het werk zelf op (hoewel hij ook weinig boeiende karweien heeft), maar de slechte kwaliteit van het gereedschap dat hij soms krijgt (uit ervaring weet ik, dat het moeten werken met slecht gereedschap

zeer irriterend is), het gebrek aan vriendschap bij de mensen (hij heeft weinig contact met anderen), de "sociale voorzieningen" die hij niet goed vindt (wat hij precies bedoelt weet ik niet), en dat er achter je rug met de baas gesmoesd wordt en sigaretjes aan de baas gepresenteerd worden door je collega's. Hij probeert weg te komen, maar wordt tegengehouden door het hoge loon. Ik heb het idee, dat bij deze man persoonlijke ressentimenten in belangrijke mate meewerken om de arbeidsvreugde te verstoren.

Of je lol in je werk hebt interesseert de anderen wel, herhaalde malen is me in het begin gevraagd "en, hoe bevalt het je hier?" (ik hield me dan maar op de vlakke). Persoonlijk moet ik zeggen dat ook het stomme werk me niet onaangenaam was, en ik er een zekere bevrediging van een dadendrang in vond. Alleen als er te weinig tijd voor stond, de controleur lastig was, of het gereedschap (en mijn vaardigheid) ontoereikend, werkte ik met tegenzin.

De vrije tijd: hobbies

De ouderen in de ploeg, gerekend van Joost af, hebben allemaal hobbies waarover ze graag praten, deze en hun gezin maken de indruk de punten te zijn, die hen in 't leven het meest bezighouden. Van de jongeren heb ik niets over hobbies gehoord, hoewel er wel jonge mensen elders in de fabriek waren die altijd over radio's of foto's praatten. Bertus is een volkstuin-enthousiast. Dat merk je zo 's morgens vóór om half acht de fabrieksfluit gaat, dan is er altijd een verzameling vroegkomers bij de bank (sommigen komen regelmatig een kwartier te vroeg!) en dan praat iedereen over waar het hart vol van is. Bertus legt in een gesprek met een ander een ontzagwekkende kennis van fruitbomen aan de dag. Hij heeft zijn tuin moeten verkopen, maar wil nu opnieuw beginnen. Het is een ziekte waar je niet van afkomt, zegt hij. Joost zoekt het ook in het plantaardige, hij kweekt - bij gebrek aan iets anders dan een minuscuul voortuintje - groene planten in bakken, en wel in 't bijzonder cactussen, waarover hij drie boeken en twee Verkade-Albums heeft doorgewerkt. Ook van

zijn planten kent hij alle latijnse namen feilloos uit het hoofd. Daarnaast knutselt hij soms, verschillende stuks huisraad heeft hij zelf gemaakt. Op het ogenblik besteedt hij veel tijd aan de pas opgerichte personeelsvereniging, waarin hij een bestuursfunctie bekleedt.

Willem is een hartstochtelijk visser. Hij doet ook timmerkarweitjes thuis, en in de week-einden maakt hij met vrouw en zoontjes tochten op de bromfietsen die ze bij elkaar gespaard hebben. Van Willem hoor ik veel over thuis, want in het schafthalfuur komt hij meestal bij me zitten, en dan is het niet moeilijk hem aan het praten te krijgen - een enkel aanmoedigend woord en hij praat weer vijf minuten. Hij waardeert kennelijk mijn aandachtig gehoor. Helaas gaat er nog al wat van wat hij zegt verloren door de onverstaanbaarheid van zijn Drentse dialect, dat ik pas geleidelijk beter leer verstaan. Hij demonstreert hoe Robbie, zijn jongste van bijna 7 het vistuig hanteert, en vertelt dat ze thuis de regel hebben, dat wie een "verkeerd woord" zegt, een cent schuldig is aan wie hem er op betrapt. De jongens hebben er een aardige bijverdienste aan.

Jaap heeft een zeer oude doch virtuoos opgeknapte auto, waarmee hij naar de fabriek rijdt, en waarin hij naast zijn geld ook zijn vrije tijd steekt. Hij is trouwens niet de enige met deze hobby, er staan regelmatig drie auto's van arbeiders voor de fabriekspoort. Om maar niet te spreken van de vaak gloednieuwe motorfietsen.

De bankwerker Morsink heeft als hobby: tekenen en "museumbezoek", maar dat is wel een bijzonder geval. Hij maakt vooral pentekeningen: een dode haas aan een spijker, paardekoppen. Hij geeft zijn werk altijd weg, is er zelf nooit tevreden over.

Bij de oprichting van de personeelsvereniging worden er allerlei onderafdelingen opgezet die meest snel doodbloeden, maar toch wel een beeld geven van de belangstellingen, die er althans bij sommigen zijn: voetbal-, klaverjas-, cabaret-, radio-, foto-, volleyball- en wandelclub. Ook is er een "bloemenclub", maar dat is eigenlijk wat anders: je betaalt 85 cent in de maand en krijgt daarvoor elke maand een plant of bos bloemen van een kweker,

met gebruiksaanwijzing. Er is nog al wat belangstelling voor, de mensen houden van bloemen (de bloemenventers en bloemenzaakjes hebben in de arbeidersbuurten veel klandizie!).

Algemene gangbare gespreksonderwerpen zijn voetbalwedstrijden, soms de film, verder veel eigen belevenissen of belevenissen van bekenden, méér dan feiten of begrippen. Koos pronkt wel eens met wijsheid uit gelezen boeken, tot grote ergernis van o.a. Willem. Joost leest ook regelmatig, hij heeft thuis een stuk of 30 romans, meest van een of andere serie, en haalt ook uit de leeszaal, maar hij praat er weinig over. Bertus heeft het wel eens over zijn grammofoon.

Houding ten opzichte van de politiek

In verband met moeilijkheden met het communistische deel van de fabrieksbevolking vóór mijn komst, wordt thans alleen nog personeel van onverdachte politieke kleur aangenomen. Gedurende mijn werkperiode heb ik niets van onrust gemerkt. Openlijke communisten telde mijn ploeg niet. De meesten waren NVV-lid, "Het Vrije Volk" werd veel gelezen, of anders "De Courant-Het Nieuws van de Dag". Er was een zekere lauwheid tegenover het partij- en vakbondswezen: het vakbondslidmaatschap was nuttig, want "je kon er een boel plezier van hebben", maar over de leidende functionarissen, zowel van EVC als van NVV, werd met enig wantrouwen gesproken - ook zij behoren in de ogen van de gewone man tot de gezagsdragers, en zijn als zodanig suspect.

Op 1 Mei worden 's morgens vroeg op straat pamfletjes uitgedeeld, die oproepen tot de 1 Mei-optocht, georganiseerd door de CPN. Iedereen pakt ze nieuwsgierig aan, maar er wordt heel wat meteen weer weggegooid, een spoor van papier leidt naar de verschillende fabriekspoorten. Binnen de poort hoor ik overwegend negatieve reacties: "Allemaal moeilijkheden zoeken waar ze niet zijn", zegt Koos. Een paar jongen steken in de kleedkamer de gek met het pamflet. Bij de bank zit Oma Ko op een tonnetje het te spellen. "Ga je meelopen?" vraag ik. "Ik niet hoor", zegt hij "vroeger heb ik vaak genoeg meegelopen - en toen waren er méér dan er

nu zullen zijn!"

Natuurlijk zijn dit uitlatingen uit een min of meer politiek geselecteerde fabrieksbevolking; alleen onder hen, die er al langer werkten, waren erkende communisten, met misschien een geheel andere instelling tegenover politieke kwesties. In schafttijd vang ik eens een fel gesprek over klas-setegenstellingen op, waarbij één figuur kennelijk de aanstichter is. Een andere keer fiets ik naar de pont op met een monteur, die vraagt uit welke streek ik kom. Als ik vertel van Hengelo, vraagt hij meteen "of daar ook iets van klassestrijd is". Dit is overigens de enige keer, dat ik dit woord heb horen gebruiken.

Bij de staking van het pontpersoneel, waarbij de EVC de toon aangeeft, en die door het NVV wordt afgekeurd, is de sympathie algemeen bij de stakers. Het betreft hier mensen die men kent, of aan wie men zich verwant voelt, en wier sociale positie men kan beoordelen; dat spreekt sterker aan dan één of andere richtlijn van hogerhand, al is het van de eigen vakorganisatie. Bij de IJ-pont wordt met lijsten rondgegaan om te protesteren tegen "rancune-maatregelen" (ontslag van stakers) en iedereen tekent. Men schimpt om de NVV-leiding, die de stakers in de kou laat zitten.

De ouderen in de ploeg vrezen vóór alles een terugkeer van de crisis uit de dertiger jaren. Nu, twintig jaar later, is de crisis voor hen nog een zeker wekelijks terugkerend gespreksonderwerp. "De crisis was voor ons erger dan de oorlog". En als men van zijn leven vertelt "vader jarenlang werkeloos, armoe thuis, je weet niet wat het is om zaterdag met je meisje te lopen en niet eens een dubbeltje te hebben voor een ijsje". De crisis bedreigde hun menselijke waardigheid, de oorlog hun veiligheid - het eerste wordt door sommigen moeilijker verdragen dan het tweede.

Overigens is er, wat de oorlog betreft, een verschil in instelling tussen jongeren, die na de oorlog soldaat zijn geweest, die over het begrip "oorlog" op zichzelf niet zo veel te zeggen hebben en zich meer verliezen in de details van het soldatenleven, en de ouderen, bij wie men veelal een felle afkeer van oorlog vindt. De kinderen van

Joost mogen bijvoorbeeld niet met soldaatjes spelen!

Houding ten opzichte van de godsdienst

In mijn ploeg zitten geen leden van een kerk. De enige kerkleden die ik in de fabriek ontmoet heb waren Morsink, R.K. en KAB-lid, en de CNV-er Torenstra, die een tijd lang in schafttijd aan dezelfde tafel kwam zitten als Willem en ik. Deze laatste is overigens niet zo'n gelukkig voorbeeld, want hij is de grootste "tariefbreker" van de hele fabriek (d.w.z. hij haalt veel meer premie dan onder zijn collega's nog als toelaatbaar geldt), ligt dus met iedereen overhoop en trekt daarenboven altijd een zuur gezicht om van te schrikken. "Laat die Kristen eerst es zorgen dat hij wat beter met zijn kameraden kan opschieten", zegt Joost een keer grimmig. Joost en Koos luisteren wel eens naar de VPRO. Tijdens overwerk ontbrandt er tussen ons drieën eens een vrij verwarde discussie over geloofsvervolgingen. Joost pakt uit tegen de Katholieken en haalt daarbij Ds. Spelberg aan. Koos zegt dat die dominee zoiets niet zeggen mag, want hij is er toch tot heil van de mensen, en dan mag je een ander geloof niet afkraken. Daarna worden katholicisme, communisme, nationaal-socialisme en "christelijkheid" (bedoeld: calvinisme) in één adem genoemd, en voorbeelden gegeven van het fanatisme, waartoe die "geloven" aanleiding geven. Zij associëren geloof blijkbaar sterk met onverdraagzaamheid. Het is moeilijk te peilen, hoe diep hun begrip voor de levenshouding van de gelovige mens gaat; niet diep waarschijnlijk. Joost's vrouw gaf een keer blijk er veel van aan te voelen, toen ze een scherpe veroordeling gaf van de sensatiefilms die op Bijbelse onderwerpen gebaseerd zijn; dat was een verkeerd gebruik van deze verhalen, oordeelde ze.

Willem heb ik wel eens getracht over 't geloof aan het praten te krijgen, maar met negatief resultaat. Hij vertelde alleen maar, hoeveel katholieken en fijn-gereformeerden hij vroeger in Drente in de buurt had wonen. Daarna noemde hij de koningsgezinden in één adem, als een andere onbegrijpelijke groep. Hij hoorde daar niet bij - waarom moest al-

les van het Koninklijk huis in de krant? Ik suggereerde dat de instelling van de pers daar een boel aan zou bijdragen, maar dat argument werd verworpen. Het was een punt dat hem hoog zat, later had hij het er nog eens over.

Een merkwaardig gesprek hoorde ik op een morgen, vóór de fluit ging, tussen een groepje bij de bank. Het ging over de dood; één betuigde dat hij toch wel in de hel kwam, later zei hij "voor mij eindigt het op de Noorderbegraafplaats". Een zeer oude baas met een zuidelijke tongval, dus misschien R.K., voorspelde hem dat hij toch doodsbang zou zijn als het zover was!

Behalve bij de vrouw van Joost heb ik dus bij "godsdienst" weinig andere associaties gevonden dan onverdraagzaamheid en "wat er gebeurt als je doodgaat".

Gebruik van het geld

Willem legt een keer in schafttijd haarfijn, en met kennelijk plezier, uit hoe zijn financiën in elkaar zitten. Hij brengt normaal wekelijks ongeveer f 68,- mee naar huis, en daarvan wordt een vast bedrag van f 62,- aan zijn vrouw afgedragen. De rest, dus zowat f 6,-, is zijn zakgeld, waarvan hij sigaretten koopt (4 pakjes à 75 cent), eens een kop koffie op het week-eind betaalt, en de kinderen een zakcent geeft. Van wat er dan over is moet de cantine-koffie nog betaald worden. Eens in de vier weken is er een uitkering van het stukgeld, dat boven de normale premie verdiend is: als dat bijvoorbeeld 20 gulden is, krijgt zijn vrouw er 15 van en hij 5, voor extraatjes - hij rookt wel eens een sigaar. Het meeste wordt opzij gelegd. Zijn vrouw werkt er ook nog bij: twee halve dagen in de week en één hele, als werkster bij de kruidenier, waar ze ook wel in de winkel helpt. Wat ze aldus verdient wordt ook opzij gelegd. Op die manier hebben ze f 700,- opgespaard om twee bromfietsen te kopen, en er is ook wat achter de hand voor bijzondere omstandigheden. Er moet hierbij aangetekend worden, dat Willem wel bijzonder degelijk is in financieel opzicht, vermoedelijk door zijn plattelandsachtergrond. Ze kopen nooit

op afbetaling. Willem heeft een boel gezond boerenverstand. Hij vertelt vol afschuw van kennissen, die geen rooie cent hadden en toch met koetsen en bruidsjaпон getrouwd zijn. Zij waren destijds in Groningen gewoon met de tram gegaan, en hij had 3000 gulden gehad. Je kon het geld veel beter voor aankopen gebruiken!

Morsink heeft trouwplannen, en noemt een bedrag van 5000 gulden dat men zegt dat je nodig hebt om te trouwen. Hij is nu 31 jaar en wacht liever nog een jaar met trouwen, dan in de armoe te zitten; maar als hij dan trouwt, heeft hij zijn 4000 of 5000 gulden ook bij elkaar.

Joost, die op 21-jarige leeftijd in de oorlog getrouwd is, zal er wel anders over denken. Vermoedelijk had hij niet veel, en zijn vrouw evenmin. Toch zijn ook zij degelijk, hun huisje bevat geen op-afbetaling-gekochte kostbare inventarisstukken, ze hebben geen radio maar distributie. Met zijn geoeffenden-loon van 1.48 per uur en het maximum-aantal overwerkuren, plus ééns per 4 weken een 20 à 30 gulden extra-tarief-premie als hij goed gewerkt heeft, kan hij rondkomen voor zijn gezin van 5 personen, en nog wat oversparen om zijn zoon van 8 later verder te laten leren. Hij mag overigens niet mopperen, want hij betaalt maar f 3.95 per week huur; als je een nieuwe woning in West krijgt, betaal je driemaal zo veel. Dit is ook een beletsel voor Joost om een ander huis te zoeken, dat hij met zijn drie kinderen misschien wel zou krijgen, want dit huisje is eigenlijk te klein, de oudste twee, een meisje van 9 en een jongen van 8, slapen samen op een zijkamertje en de jongste van 7 slaapt bij vader en moeder, en dat gaat eigenlijk ook niet. Overigens zijn er bij hem in de straat wel soortgelijke huisjes, waarin ze bij eenzelfde gezinsgrootte nog kostgangers houden, die gaan dan in de woonkamer op de grond als de familie naar bed is.

Een opvatting, die ik van verschillende kanten hoorde, is: "van werken word je niet rijk". Over de dingen waar je wèl rijk van wordt, wordt nogal geheimzinnig gedaan, en gesuggereerd, dat er een luchie an zit. Hun gangbare begrip "werken" is vaak, zoals eerder vermeld (m.b.t. de directie) nogal eng: ik heb bijvoorbeeld eens een lange

tirade gehoord tegen de kleine middenstanders die met "een pondje suiker, mevrouw?" de dag doorkwamen en "dus" maar niets uitvoerden.

Natuurlijk wordt er in de staatsloterij gespeeld. Een paar mensen uit de ploeg, Bertus en Jaap o.a., hebben met een paar anderen een loterijclub, waarvoor ze elke week wat opzij leggen. Ze hebben de laatste keer een eigen geldje gehad, en dat is natuurlijk prompt weer in een nieuw lot omgezet. Juist in mijn tijd valt de trekking. Twee dagen vóór het einde zitten zowel de honderdduizend als hun nummer er nog in - grote spanning in de hele werkplaats. Dan, op één-na-de-laatste dag, valt de klap: de honderdduizend naar een ander en zij wéér een eigen geldje. Er is ook een clandestien voetbal"poel"tje voor de fabriek, waaraan je voor een kwartje mag meedoen en dat door de tariefcalculatoren wordt geadministreerd. Elke week verdelen een eerste- en een tweede-prijs winnaar samen de buit, een gulden of 20. In schafttijd wordt in de cantine aan een bepaalde tafel steeds om geld gekaart, maar dat gaat maar om kleine bedragen. Ik geloof dat het eigenlijk toch meer om het spel dan om de knikers gaat, gezien ook het grote aantal passieve, maar trouwe toeschouwers. Ik heb een tijdje lang meegedaan met een ploegje, dat in schafttijd canasta speelde (Joost had het geïntroduceerd, uit "Panorama"), en daar werden de punten meestal niet eens geteld, alleen geschat. Overigens werd er wel steeds bijgezegd, hoeveel het in geld geweest zou zijn!

Huwelijken

Het feit, dat in de periode dat ik er werk, mijn huwelijk valt, geeft aanleiding tot vele gesprekken over trouwen en getrouwd zijn. "Waarom ga je trouwen?", vraagt Bertus. "Nou, waarom ben jij getrouwd?" "Ik moest!" is het onverwachte antwoord. "Nietwaar, je mot tenslotte fesoenlijk blijven!" Ik heb wel de indruk, dat gedwongen huwelijken in deze kring veel voorkomen, hoewel ik het slechts in enkele gevallen zeker weet. Het wordt als zeer normaal beschouwd, een van de meest gebruikelijke aanleidingen om snel te trouwen. Ome Ko kwam al "namens Kees die het zelf niet dorst

te vragen" informeren, of het bij mij "faatelijk" ook zo was. Gemeenschap vóór het huwelijk schijnt zeer algemeen voor te komen, de één past alleen beter op dan de ander. Koos behoort tot de goede oppassers, hij moet na zes jaar getrouwd te zijn voor het eerst vader worden en vertelt dat ze tot dusverre met opzet gewacht hebben, zijn vrouw werkte nog en ze wilden graag 's zomers met vacantie kunnen gaan, ze zijn o.a. naar Oostenrijk geweest met de Reisvereniging. Zij zullen wel lid van de NVSH zijn. Hoe anderen in de ploeg, bijvoorbeeld Willem, hun kindertal regelen weet ik niet. Willem heeft zoals vermeld twee zoontjes, hij zegt "als ik geweten had dat de derde een dochter zou zijn had ik nog wel eens laten gaan" (zonen zijn duurder dan dochters!), maar ze hadden het risico toch maar niet genomen. Het gesprek komt bij die gelegenheid ook op gezinnen met veel kinderen, Frits vertelt van iemand uit de buurt die 24 kinderen heeft. "Die man heeft geen moraal!" zegt Willem. De norm ligt voor de mensen die ik gesproken heb bij een paar kinderen, twee of drie. De goede raad die ik voor het huwelijk meekrijg is zeer gemakkelijk. De baas van de bankwerkerij zegt: "Je zult toch wel wijzer wezen?" Willem vraagt bezorgd "Zou je niet eens passen?" Koos raadt me aan tot December te wachten, dat is zo voordelig met de belasting, en Joost zegt, als ik vertel hoe lang wij elkaar kennen "Wij kenden mekaar maar twee maanden toen we trouwden, maar ik heb er nooit een seconde spijt van gehad." Zijn huwelijk is zeer goed, dat heb ik van nabij kunnen constateren. Behalve dat van Jaap zijn trouwens alle huwelijken in de ploeg goed. De mensen praten graag over hun vrouw, soms ook over de kinderen. Willem vertelt zelfs badkamerscènes, niet om scabreus te zijn, maar met een volkomen ongegeneerdheid. Een andere keer steekt hij een sigaar op onder het werk, en vertrouwt me daarbij toe "ik heb een goeie vrouw: sommige vrouwen nemen al het geld, en de man kan sjekkies draaien, maar zij vindt het best als ik sigaren rook!" Op een dag is hij negen jaar getrouwd: "Zij dacht er vanmorgen niet eens aan, maar ik neem vanavond een bloemetje mee!" Bertus heeft zorgen, want zijn vrouw ligt in het ziekenhuis, en allerlei kameraden leven mee. Joost laat me, op een avond dat we samen zullen overwer-

ken, wat verlegen lachend een briefje zien, dat hem door de portier is gebracht, een blaadje van een kladblok, wat onbeholpen geschreven "Joost, ik wou zo graag naar de bios. Werk je over of niet?" Hij deed het niet, natuurlijk. Bij de fabrieksuitgang stonden de kinderen al te wachten. En Ome Ko tracteert een keer zó maar op sigaretten. "Ben je jarig, ome Ko?" "Nee, m'n griet!" En als een ander het óók niet begrijpt: "De andere helft is jarig".

Als ik na mijn twee dagen huwelijksverlof weer op de fabriek verschijn, staat er een grote bos bloemen op de werkbank, plus, op een stuk staalplaat, een met krijt getekend portret met een wolkje uit de mond "haha jongens ik ben getrouwd" en daaromheen in heel nette letters "Hartelijk gefeliciteerd met Uw huwelijk". Alles van de ploeg. Ik krijg tientallen handen te schudden en hoor even zoveel keren "dat je d'r maar geen spijt van mag hebben!" Ik tracteer de ploeg op koffie met koeken, en een sigaretje. In schafttijd krijg ik van de kern-voorzitter een enveloppe-met-inhoud aangeboden, uit het personeelsfonds, een potje waarin werknemers en fabriek elk de helft bijdragen. De volgende dag is alles weer gewoon; er wordt zelfs geen grapje over pas getrouwd zijn gemaakt. Wel krijgt Willem inspiratie om over zijn eigen wittebroodsweken te praten: "dat was de mooiste tijd van m'n leven, lekker vroeg naar bed met mijn vrouw". Een jongen uit een andere afdeling, met wie ik aan het gereedschapsloket sta te wachten, vraagt "En hoe voel je je nu wel?" en vóór ik iets heb kunnen zeggen "Voel je je erg slecht?" - blijkbaar een verkeerd begrepen element uit een christelijke opvoeding.

Nog een ander huwelijk valt er in deze periode: dat van Ome Hein, een oude sjouwer met een oliedom gezicht. Hij leefde al twaalf jaar met deze vrouw, maar nu kwam trouwen voordeliger uit met Drees, en dus ging hij, en incasseerde vrolijk zijn twee dagen huwelijksverlof en zijn enveloppe.

Onderlinge solidariteit

De in het begin genoemde geringe band onder het personeel betekent niet, dat iedere solidariteit, vooral binnen de kleine ploeg, ontbrak. Er was wel degelijk onderlinge steun en raad, wederzijds uitlenen van gereedschap, hulp aan een ander om een gebroken tap uit een gat te vissen enzovoort; toen ik op een middag tijdens overwerk tijd te kort kwam voor een karwei, kwam Joost me helpen, hoewel dit streng verboden was, en hij er grote moeilijkheden mee riskeerde. Als er koffie of thee werd rondgebracht, en een lid van de ploeg was niet in de buurt, werd hij altijd gewaarschuwd. Toen ik dat een keer vergat, kreeg ik een ernstig standje te incasseren van Willem: "Ben je er zōeen?" Er werd een bepaald sociaal gedrag van je verlangd. Nog een voorbeeld: het laatste halfuur van de zaterdagmorgen is gereserveerd voor het schoonmaken van werkplaats en machines, en valt buiten de tarieftijd; het is dus aantrekkelijk, in dat halve uur nog wat aan je eigen karwei door te werken als je krap in de tijd zit. Zodra de klok echter een bepaalde stand heeft bereikt, houdt iedereen op, en als ik eens toch nog even dōrga, steekt Joost er gauw een stokje voor: "Nee, dat doen we hier niet!" Over de informele normen met betrekking tot de tariefpremie zal hierna nog geschreven worden. Verjaardagen van iemand uit de ploeg werden gevierd met extra koffie aan de bank, niet uit de eigen kroes maar uit echte kopjes van de cantinejuffrouw; toen één van ons eens de voetbalpool had gewonnen tracteerde hij de hele ploeg op koffie met koeken, waar een flink stuk van de prijs aan opging. Jaap, de voorman, had in de ploeg een bijzondere positie; hij vertegenwoordigde het gezag, verdeelde het werk en had een belangrijke stem in de vaststelling van de tarieven, maar werd in andere opzichten wel als "een der onzen" beschouwd, hij zat in de cantine met ploegenoten samen en deelde in de tractaties mee; men wist, dat hij je er niet bij zou lappen, en als een tarief eenmaal te hoog was vastgesteld en je dus ruim in je tijd zat, "wist hij van niks". Een jonge jongen, die er later bij kwam, noemde hem "ome".

De solidariteit ten opzichte van andere ploegen was niet altijd even groot. Een paar maal is het gebeurd dat anderen bij ons een machine kwamen gebruiken en zich bij een optredend defect snel uit de voeten maakten, hoewel zij het volgens de regels van de fabriek moesten repareren, en zij wisten dat het nu één van ons tarieftijd zou kosten; extra-tijd werd voor deze kleine storingen niet gegeven. Ik heb nog eens herrie gehad met zo'n parasiet, met steun en sympathie van de ploeg. Het werk zelf wordt meestal individueel gedaan, slechts bepaalde karweitjes worden aan twee of drie man tegelijk uitgegeven. Joost en Bertus werkten vaak samen en stelden het kennelijk op prijs. Van Harten, een oude man uit een andere afdeling die een tijd bij ons stond, was verre van tevreden, dat hij met twee anderen op één bon moest werken, en verzuchtte "toch lekker om zo in je eentje te scharrelen!" toen hij mij met een individueel karweitje bezig zag. Hij legde uit, dat hij liever zijn eigen tempo bepaalde, dan zich naar anderen te schikken. Grappig was, dat hij naar onze ploeg overgeplaatst was op eigen verzoek, om wat meer aansprak te hebben - hij stond vroeger alleen. Een voorbeeld van Bertus' opvoedende raad: op een keer werd ik, geheel ten onrechte, afgesnauwd door de hoofdcontroleur, toen ik wat moest vragen. Aan de bank teruggekomen, kloeg ik mijn nood, waarop Bertus zei: "Kijk, dat zal ik je nu eens uitleggen. Die man heeft gisteren of eergisteren op zijn falie gehad boven op kantoor, omdat een of andere controleur iets fout gedaan heeft, en nu zijn ze op de controle een paar dagen in een rothumeur, maar dat gaat wel weer over!"

Tariefkwesties

De tarieven in de fabriek zijn zogenaamde ervarings-tarieven, d.w.z. niet bepaald op grond van tijdstudies, maar door baas of chef geschat of door een enkele steekproef met een stopwatch gemeten, dus meestal fout. De voorman weet wel ongeveer wat de goede en wat de slechtbetaalde karweien zijn, en eerlijkheidshalve verdeelt hij ze zo'n beetje. Een onderbetaald karwei is overigens niet altijd

even onaangenaam, want als je onder de premie komt, die bij "100 percent prestatie" hoort, en over het algemeen goed je tijden haalt, nemen de calculatoren wel aan dat het tarief verkeerd was of dat er iets bijzonders geweest is, en wordt het karwei buiten tarief gesteld. Dat betekent, dat je je "P.G." krijgt, de gemiddelde premie van je tariefwerk, die dus weer een stuk hoger ligt. Ook de calculatoren vertrouwen de tarieven niet.

Een onderbetaald karwei kan ook gewetensconflicten oproepen. Vaak ben je namelijk in de gelegenheid, als je nog tijd over hebt van een vorig werk dat te ruim betaald wordt, het hiermee te vereffenen. Ook het uren bijschrijven op werk dat buiten tarief staat, waardoor je tijd wint voor je tariefkarwei, is een alom verspreide tactiek. Natuurlijk zijn al deze dingen verboden, je schijnt er op staande voet om ontslagen te kunnen worden, maar dat is in deze tijd van personeelgebrek toch een loze bedreiging. Het gewetensconflict nu treedt op, als je een werkje, waarvan iedereen weet dat de tijd te kort is, door "versieren" in orde maakt. De administratie houdt kaarten bij, waarop aangegeven staat hoe lang men over een bepaald werk iedere keer doet; als hieruit blijkt, dat de tijd te halen zou zijn, bederf je de kans dat het tarief nog eens verbeterd wordt, en je kameraad die het werk straks krijgt, kan wel eens niet in de gelegenheid zijn te versieren! Men weet dit in de ploeg ook, maar de kwestie is zo delicaat dat er geen duidelijke informele richtlijnen voor zijn, zoals die er wel zijn voor de maximum-premie die je voor een te ruim getarifiëerd werk mag maken. Die norm wordt je zeer snel bijgebracht als je er komt, zelfs de voorman, als hij je in het begin komt aansporen om je tempo op te voeren, waar-schuwt meteen om het niet té snel te doen, "want dan verpest je het voor een ander". Jaap heeft nogal wat te zeggen over de tarieven, er is nog wel eens wat met hem te onderhandelen. Soms geeft hij een bon voor extra tijd wegens storingen, soms, maar dat is moeilijker gedaan te krijgen, zorgt hij dat het tarief ook voor de volgende malen wordt verruimd. Ik heb zulke zeges nog wel eens bevochten, hij trachtte dan op de grote fabrieksklok af te lezen of ik ergens twee of drie minuten over deed, dan werd er een hele tijd geboden en

uiteindelijk "ging" het werk voor twee-en-een-half. Toen ik de tactiek eenmaal kende, kon ik door mijn begin-eis hoog genoeg te stellen nog betere resultaten bereiken. Dat er van een prikkel tot prestatieverhoging op zo'n manier niet veel sprake meer is, spreekt vanzelf. Het arbeidstempo lag echter onafhankelijk hiervan al vrij hoog, zoals reeds vermeld werd. Het tariefsysteem is dan in de eerste plaats een voorwendsel om hogere lonen te mogen betalen.

Voor de gewone man in de fabriek wordt intussen, door dat gebrekkige tarief, het arbeidsklimaat nog sterk bepaald. Zoals ik in een ander bedrijf eens hoorde: "Ik vind in tarief werken prettig, want je kunt zelf uitmaken wat je verdient!" Ook al is het de vraag of dit in vele gevallen waar is, men kan er in beluisteren dat de man die in tarief werkt, die met een opschrijfboekje keer op keer uitrekent hoe lang hij er over mag doen en wat hij dan zal verdienen, een beetje de illusie van "voor zichzelf te werken" heeft. En dat vinden velen plezierig. Dat voor zichzelf werken roept overigens begrijpelijke conflicten met de groep tevoorschijn. Het verschijnsel "aanlonen", de informele norm voor het maximum toelaatbare tariefpercentage "anders maak je het tarief kapot" (is niet eens altijd waar), is al enige malen genoemd. Hier lag de grens bij 50%, bij een normale premie van 33% (1). Bertus was de autoriteit in moeilijke gevallen; toen ik bijvoorbeeld eens een verhoging van een tijd verkregen had, ging ik hem consulteren hoeveel procent ik de eerste keer mocht maken: niet te veel, om geen argwaan te wekken. Bertus dacht diep na en zei toen: 44%. Aldus geschiedde. Als we een keer de wekelijkse afrekeningsbonnen krijgen, komt Joost met verwijtende blik naar me toe: voor een karwei, waar we samen aan gewerkt hebben, en waarvan ik de tijd had uitgerekend, blijkt maar liefst 69% te staan: "nu is het tarief toch al naar de bliksem". Ik begin het geschrokken na te rekenen, en dan blijkt de fout bij de administratie te liggen, ze zullen het uitzoeken. Als na een paar dagen bericht komt dat we netjes op 45% zitten, ben ik gerehabiliteerd.

Desondanks zijn er bepaalde figuren, die regelmatig over de grens van 50% hééngaen, wat dus een door-

breking van de groepssolidariteit betekent. In deze fabriek waren drie typen tariefbrekers ("rate-busters") te onderscheiden: ten eerste de stiekemen, die er zo af en toe een beetje overheen gingen, en het voor de anderen trachtten te verbergen. Over het P.G. werden soms te lage cijfers aan de kameraden verteld. Ten tweede de asocialen, die er bij de groep uitlagen. De eerder genoemde Torenstra ("ik heb meer verstand van assen pasmaken dan van voetballen"), maakte regelmatig tot 100% premie voor bepaalde karweien; niemand zou in schafttijd bij hem willen zitten (hij kwam een tijdje demonstratief bij Willem en mij zitten), en de commentaar van de ploeg op zijn premies was "zou je zo'n vent niet een doodschop geven?" De derde categorie die het maximum overschreed was die van de bijzonder begaafden, of wie daarvoor doorgingen, die meestal al lang bij het bedrijf waren, en zich een uitzonderingspositie hadden verworven, zowel tegenover de baas als tegenover de groep.

Conclusie

Bij een terugblik - na 23 jaar - op mijn ervaringen treft me het burgerlijke levenspatroon van deze geschoolde en halfgeschoolde fabrieksbevolking. Deze mensen lijden niet aan "vervreemding" in de klassiek-sociologische zin van "machteloosheid, zinloosheid, normloosheid". Hun leven is geregeld, er is een zekere eenheid van normen, al houdt niet ieder zich eraan. Dit burgerlijk levenspatroon staat in contrast tot wat ik aantrof bij mijn erna volgende - hier niet beschreven - ervaring als ongeschoold tabaksbewerker: daar was sprake van een vervreemde, marginale, vrijwel asociale groep collega's. Waaruit blijkt hoezeer we ons moeten hoeden voor generalisaties over "de Amsterdamse arbeider".

Noot

1. Het gebruikte tariefsysteem was recht stukloon met een gegarandeerd minimum.

Literatuur

- F. Bovenkerk en L. Brunt, 1976, *Binnenstebuiten en ondersteboven: de anthropologie van de industriële samenleving*. Assen: Van Gorcum.
- F. Bovenkerk en L. Brunt, 1977, *De rafelrand van Amsterdam: jordaners, pinda-chinezen, ateliermeisjes en venters in de jaren dertig*. Meppel: Boom.